

повторами, а также обилием характерных и этноспецифических образов сравнения.

Благодарности: Исследование выполнено в рамках научно-исследовательского проекта СВФУ «Героические эпосы тюрко-монгольских народов Евразии: проблемы и перспективы сравнительного изучения».

Литература:

1. Алтын Сырык // Шорские героические сказания / Сост. А. И. Чудояков, Р. Б. Назаренко. — Москва ; Новосибирск : Наука, 1998. — 463 с.: С. 263—435. — (Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока; Т. 17).
2. Якутский героический эпос. «Могучий Эр Соготох». — Новосибирск : Наука, Сибирская издательская фирма РАН, 1996. — 440 с. — (Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока).

САТАНАР Марианна Тимофеевна,

«Олонховедение» секторын н.с.,

М.К. Аммосов аатынан ХИФУ,

Олонхону чинчийэр научнай института, СӨ, Дьокуускай к.

ОЛОНХОҔО БААР МИФОЛОГИЧЕСКАЙ МАДЬЫАЛ ОЛОХХО-ДЬАҔАХХА, ҮГЭСТЭРГЭ КӨСТҮҮТЭ (ПРАГМАТИКА)

Биллэрин курдук, диринг өй-санаа, киэн билии-көрүү мунһууллубут байҕалынан саха омугун тылынан уус-уран айымньытын мунутуур чыпчаала — олонхо буолар. Кырдьык даҕаны, *былыргы былдьаһыктаах дьыллар быралыйар быраман мындааларыттан, урукку охсуһуулаах дьыллар уларыйар улаҕаа өттүлэриттэн, аасыт алдьархайдаах дьыллар анаарыйар анараа таһааларыттан* [9, с. 11] түнҥ былыргы кэмнэри кэрэһэлиир айымньыбыт уустук, олохсуйбут өйдөбүллэрэ, ол эбэтэр мифологическай көрүүлэрэ, — олонхо олус кырдыаҕаһын бэлиэтииллэр диэн этэн тураллар фольклористар В.Я. Пропп [10, с. 30—55], В.М. Жирмунскай [4, с. 222—348], Е.М. Мелетинскай [8, с. 275]. Бүгүнгү туругунан, олонхо мифологическай өйдөбүллэрин үөрэтиигэ, кини уустук

убарастаан көрөөһүнүн систиэмэтин, бу систиэмэ бэлиэлэрин (символларын) суолталарын диригинник хорутан чинчийи, аныгы саха фольклористикатыгар сүрүн кыһалбалартан биирдэстэрэ буолар. Бу хайысха олох сайда илигин, өссө бэйэтин кэмигэр Г.У. Эргис «мифология, саха норуотун ураты тутуллаах айыллыытын быһыытынан, олонхоттон уонна итэбэлтэн араарыллан туспа үөрэтиллэ илик» диэн эппитэ туоһулуур [13, с. 112]. Г.У. Эргис кэннэ олонхону семиотика (символлар суолталарын туһунан наука) өттүтэн ырытыыга кэккэ чинчийээччилэр холоммуттара (Е.Н. Романова, А.Е. Захарова, А.Г. Лукина, Л.Л. Габышева, А.С. Попова, Е.И. Избекова, Е.М. Ефимова уо.д.а.), итиэннэ сөптөөх быһаарыылары биэрэн бу хайысха сайдарыгар олук уур-субуттара. Чопчулаан этгэххэ, сүрүннээн олонхо тизкистэригэр бигэтик ингэн силбэһэ сылдьар саха мифологията этнография, лингвистика, история, культурология, искусствоведение, литературоведение, философия өттүтэн көрүллэн ырытылынна да, бу быһаарыылары барыларын түмэр биир архетипической мадьыал-убарас суоҕа биллэр. Маннык мадьыал, бүдүмүк өйтөн-санааттан силистэнэн-мутуктанан (А.С. Попова), саха аан дойдуну анаарар хартыынатын олохсуйбут сүрүн символа буолан, норуот материальной уонна духуобунай култууратын көрүнгэригэр хайдах бэрриллэ сылдьарын быһаарара, этносемиотика билимэр көмөлөөх буолуо этэ диэн саарбахтаммат.

Дьинэ, өбүгэ өркөн өйүн түмпүт өлбөөдүйбэт олонхобутугар, өскөтүн түн былыргы билиини-көрүүнү аныгы билим өйдөбүллэригэр киллэрэн, онно сыһыаран ырытан көрдөххө, бу мадьыал-убарас ырылыччы ойууланан тахсар. Манна биһиги геометрической быһыы-таһаа (форма) символ быһыытынан бэйэтэ кэпсиир тыллаабын туһунан балаһыанньаларга олобурабыт (П.А. Флоренский, В.В. Иванов, В.Н. Топоров, Ю.М. Лотман уо.д.а.). Бу ырыты ааптар 2018 с. Российской гуманитарной сурунаалга тахсыбыт ыстатыйатыгар баар [11, с. 471—481].

Биллэрин курдук, олонхо аан дойду хайдах айыллыбытытан, киһи аймах хайдах үөскээн-тэнийэн сайдан барбытытан саҕалаан, Орто дойду оһоллоох, түһүүлээх-тахсыылаах олобун диригин философиятын кэрэхэлиир, уус-уран тыл түөнэлээх төрдө сөҥмүт айымньыта. Олохсуйбут үгэһинэн, олонхо түн үйэтээби мифологической кэм сомоҕо олугунан бэйэтин киэн киэлитигэр

дэллэритэ сиэтэн киллэрэр. Ол курдук, кэми кэпсиир «дьыл» диэн өйдөбүл тула сайдан хос-хос хатылана, бигэргэнэ күүһүрэн кэлэр *былыргы дьыл быдан мындаатыгар, урукку дьыл кулан уорбатыгар, уларыйбыт урсуннарын улаба өттүлэригэр... үс саха үөскүү илигинэ, түөрт саха төрүү илигинэ...* — олуктан сабаланаан киэн ис хоһооно сыыйа арыллан барар. Бу мантан көрдөххө, баар эрэ барыта хаһан эрэ сабаламмыт кэмнээх эбит диэн өйдөнөр, ол эбэтэр бүдүмүк өй-санаа (мифологическое мышление) аан дойду айыллытын субу кэмнэ сыһыаран ылынар, итиэннэ аан дойду баар буолуутун сабаланаар сабабар ханнык эрэ сүдү күүһү төрөт быһытынан билинэр. Сүрүн өйдөбүлэ, туох барыта сүдү күүһүнэн айыллыбыта, туох барыта (геометрической өйдөбүлгэ көһөрдөххө) бу биир точкаттан сабаламмыта диэн. Айыллы идиэйэтэ саха тылынан уус-уран айымньыларын бары көрүнгэригэр чингик киирэ сылдьар, холобур: *Сол курдук үөһэ Үрүң Айыы Тойон оноруутунан олохтоммут эбит бу абыс иилээх-сабалаах атааннаах-мөнгүннээх аан ийэ дайдыкабыт!* [5, с. 235—236]. Айыллы өйдөөн-төйдөөн туран оноһуллубут буоллабына, аныгы искусствоведение билимигэр киэнник биллэр К.В. Хюбнер бэлиэтээһининэн «если природа имеет разумное устройство, то она определено должна описываться языком математики, а в математическом понимании она состоит из тела и пространства, которые непосредственно сливаются друг с другом в геометрии» — диэн этиллэр [12, с. 22]. Дьэ бу кэннэ олонхоҕо салгыы: *сир ийэ хотунум сиэрэй тиин тингилэбин сабаттан тэнийэн-тэрбэйэн, үүнэн-үөскээн, сачарыы табам кулгаабын сарыытын тиэрэ таппыт курдук, сарбайа үүнэн, сараадыя улаатан испитэ үһү...* — диэн Орто дойду үөскээһинэ ойууланар. Чинчийээччи А.И. Гоголев этэринэн, биир сомоҕо баар күүс үс, бэйэ-бэйэлэриттэн ситимнээх дойдулары (Үөһэ, Орто, Аллараа) төрөтөр [2, с. 29].

Биллэр олонхоһут М.Н. Ионова-Андросова «Үүт-аас бэйэлээх Үрүң Айыы Тойон ыччаттара» олонхото саха мифологической хартынынаттын чинчийиигэ улахан суолталаах айымньы. Ол курдук бу олонхо кэрэһилииринэн Үрүң Айыы Тойон ойобунаан Адьына Сиэр Хотуннуун тобус туруйа уоллаахтар, абыс кыталык кыыстаахтар [5, с. 184—186]. Бу Айыылары аҕалара Үрүң Айыы Тойон араас халлааннарынан олохтуурун туһунан ырытыыга үгүс үлэ бэчээттэнэн тахсыбыта, олортон чорботон Л.А. Афанасьев-Тэрис

классификациятыгар тохтуур тобоостоох. Манна быһыы-таһаа геометриятын өтүттэн көрдөххө, эпическэй эйгэ тутула туруору сүннүүнэн 9 халлаантан оноруллан турар, сытыары сүннүүнэн 4 хайысхаларынан сүрүннэнэр. Геометрия билимин тылынан, Үөһээ дойду быһыыта, хаптабай икки кээмэйдээх көрөөһүнгэ (двумерная проекция) үс муннук (треугольник) буолан тахсар, онтон үс кээмэйдээх көрөөһүнгэ (трехмерная проекция) пирамида буолан ойууланар. Маннык түмүгү былыргы саха үһүйээнигэр баар «халлаан куупал курдук быһыылаах-таһаалаах» [6, с. 10] диэн этии, чуолаан куупал хайаан да саамай үрдүк таһымна сытар точкалаах диэн өйдөбүллээбэ, эмиэ бигэргэтэр.

Салгыы Орто дойдубут быһыытын анаардахха, бу тиэмэ ымпыгар-чымпыгар дылы ырытыллыбыта диэххэ сөп. Ол курдук, Л.Л. Габышева монографиятыгар «олонхоҕо Орто дойду быһыыта саха балаҕанын быһыытынан бэриллэ сылдьар» диэн бэлиэтээһин, Е.М. Мелетинскэй, Т.В. Цивьян, В.В. Иванов, В.Н. Топоров курдук бөдөн учуонайдар концепцияларыгар олобуран, бэриллэ сылдьар [1]. Манна даҕатан, былыргы мифологическай билиинэн-көрүүнэн Сир ийэ тэллэх курдук быһыылааҕа диэн кэнсиэпсийэ баарын эбэн биэрэр эмиэ тобоостоох [3, с. 95]. Биһиги тиэмэбит хайысхатынан көрдөххө, сарбыллыбыт пирамида быһыыта диэн өйдөнөр.

Аны Аллараа дойдубут быһыытыгар тохтоотоххо, А.Е. Кулаковскай үлэтигэр «саха олонхотугар Аллараа дойду быһыыта «үрдэ үмүрүк, ортото кудумнуулаах, түгэбэ дэлбиһэх» эбит» [6, с. 12] диэн ыйыллар. Чахчы да бу маннык быһыыны-таһааны ыйар кэрчиктэр үгүс олонхоҕо көстөллөр, холобур, Дьырыбына Дьырылыатта кыыс бухатыыр убайа Тойон Дьөлүүт абааһы кыһын угаайытыгар түбэхэн Аллараа дойдуга түһэрин хохуйааһынна: *Тойон Дьөлүүт..., түгнэри-таннары халарыктаан үрүт өртө үмүрүк, алын өртө нэлбиһэх хара дьабын аартыгынан лүгкүр-ланкыр, бастаах аллараа диэки курулаан, дьөлө дьуобуран түһэн хаалла...* [14, с. 126] — диэн этиллэр. Манна сыһыаран, өссө биир А.Е. Кулаковскай суолталаах быһаарытын аҕалабыт: «олонхоҕо «кэтит үтүгэни» саха — баттаатар маталдьыйбат, үктээтэр өбүллэнгээбэт, кэйбэлээтэр кэйбэллийбэт диэн ааттыр, ол аата үөһээтэн аллараа хайысхалаах, Сир ийэни дьыэ үрүтүн курдук холуйдахха, ол өтүттэн дьайыыны көрдөрөр» [6, с. 8] диэни. Ол аата, Аллараа

дойду быһыыта Орто дойду салҕааһынын сиэринэн эмиэ сарбыллыбыт пирамида буолар, уратыта — быдан кэтитигэр сытар.

Дьэ, туруору уонна сытыары сүннүүлэринэн Үөһээ, Орто, Аллараа дойдулары холбоотоххо биир сүрүн пирамида быһыыта ойууланан тахсар. Балар биир эргийэр сүннүүлэринэн (о.э. перпендикуляр) олонхоҕо хоһуулар Аал Луук Мас уобараһа буолар. Кини 3 дойдуну курдат үүнэн турарын туһунан маннык этиллэр: *Үөһээ үрүт салаата өрүкүйэ үүнэн иһэн, өй булунан, чугуйбут-тохтообут, санаа булан санныыйбыт... силиргэхтээх баарабай силиһэ сир иһинэн сатала суох сирээдийэ үүнэн иһэн, туруйа көтөр кынаттын курдук таннары тараадыйан, саныы түһэн тардыммыт, өйдүү түһэн өрүһүммүт...* [14, с. 24—34]. Онтон эргийэр биир сүннүүлээхтэрэ «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхоҕо: *бу оҕо... халлааны хамнатыйыһы, харабатын төлөрөтүүһү, үөһээңи-аллараангы үс аан дойду үтүрүөбэт күлүүһүн үлтүрүтүүһү..., үтүрүөбэт үлүгэри үөскэтиһи...* [9, с. 29] — диэн бэриллэ сылдьар.

Биллиилээх фольклорист Е.М. Мелетинскэй этэринэн, миф дэбигис көрдөххө судургу тутулулар киһи аймах толкуйун онкула олоро сылдьар, ол суотугар быллыргы тиэкистэргэ төрүкү халбаннаабат тутуллаах ментальной универсалиялар диэн бэлиэлэр (символлар, знактар), омугуттан тутулуга суох барыларыгар биир көрүнгөннөөх көстөллөр [7, с. 10].

Онон, олонхоҕо баар көстүүлэр Кудул Куйаар тутулуунун, айылҕалыын олус ыкса ситимнээхтэр. Бу ситими үгүс физика түөрүйэлэрэ уонна сокуоннара бигэргэтэллэр. Олоххо чугаһатан көрдөххө, олонхобутугар баар аан дойду тутулун геометрической бэлиэтэ (символа) өбүгэ ханнык сиэрдэригэр-туомнарыгар, материалнай култуура артефактарыгар көстөрүөй диэтэххэ, үөһээ ахтыллыбытын курдук, национальной архитектураҕа ураһа уонна балаһан быһыыларыгар көстөр. Итиниэхэ ураһа геометрической быһыыта конус, онтон конус пирамиданы сүннүүн тула эргиттэххэ ойууланан тахсан кэлэр фигура диэн чуолкайдыр тобоостоох. Ураһа быһыыта, олонхоҕо ахтылларыныы *ураһа сонноох ураанхай саха*, төрүт таһаһыгар-сабыгар эмиэ көстөр — үгэс буолбут бууктаах сону кытта кэтиллэр дыбака бэргэнэ, этэрбэс, биир күдьүс толорсор ис хоһоонноругар (семантикаларыгар). Маны сэргэ саха төрүт үнкүүтүгэр, сиэрин-туомун хореографиятыгар, холобур, ыһыах алгыһын үөһээ Айыылартан көрдөһөн түһэрэр сиэргэ алгысчыт уонна битийһиттэр (8 кыталык кыыс, 9 туруйа уол) турар

миэстэлэрин, хамсаныыларын тиһиликтэрин ис хоһоонугар эмиэ көстөр. Пирамида бэлиэтэ төрүт архетип быһыытынан оһуорган-мандарга, чороон быһыытын ис хоһоонугар эмиэ бэриллэ сылдыра толору үөрэттиллэ илик, өссө да үөрэттиллэрэ иннигэр турдаба. Олонхоҕо баар аан дойду тутулун көрдөрөр мадъыалы киһи аймах оностон, сайдан кэлбит олобор быһаччы саба бырабан тэннээн көрдөххө, пирамида мадъыалынан үгүс систиэмэлэр тутуллубуттара арылхайдык арыллар. Холобур, общество тутулугар (дьиэ кэргэнтэн судаарыстыба тутулугар диэри), экономической уонна политической сыһыаннар структураларыгар, киһи нэнирин тутулугар, оннообор ДНК спиральной структуратын уруһуйгар (боробулуоханы конус тула эрийэн баран оройуттан хамсаттахха) кытта көстөр. Итинник түмүктэри холобурдаан сабаҕалаатахха, саха улуу олонхото айылҕа көстүбэт күүстэрин ис хоһооннорун арыһар сүдү тирэбинэн буолара саарбаҕа суох.

Литература:

1. Габышева, Л.Л. Функции числительных в мифопоэтическом тексте (на материалах олонхо) // Язык, миф, культура народов Сибири. — Якутск : Изд-во Якутского гос. университета, 1988. — С. 78—92.
2. Гоголев, А.И. Истоки мифологии и традиционный календарь якутов. — Якутск : Изд-во Якутского университета, 2002. — 104 с.
3. Гоголев, А.И. Основные сюжетные вариации в якутской мифологии // Язык — миф — культура народов Сибири. — Якутск : Изд-во ЯГУ, 1988. — С. 93—102.
4. Жирмунский, В.М. Тюркский героический эпос. Избранные труды. — Л.: Наука, 1974. — 727 с.
5. Ионова-Андросова, М.Н. Олонхо, песни, этнографические заметки, статьи / сост. Е.И. Коркина. — Якутск : Кудук, 1998. — 733 с.
6. Кулаковский, А.Е. Научные труды. — Якутск : Книжное издательство, 1979. — 484 с.
7. Мелетинский, Е.М. Поэтика мифа. — М.: Наука. 1976. — 407 с. — (Серия «Исследования по фольклору и мифологии Востока»)
8. Мелетинский, Е.М. Происхождение героического эпоса: Ранние формы и архаические памятники. — М.: Изд. восточной лит., 1969. — 462 с.
9. Ойуунускай, П.А. Дьулуруйар Ньургун Боотур: олонхо / ИГИ и ПМНС СО РАН; подг. к печати П.Н. Дмитриева, С.П. Ойунской;